

Problemy ludzi starych. Sytuacja w Unii Europejskiej

W okresie starości przyjęcie właściwej postawy oraz nastawienie wobec kryzysów i cierpień wymaga szczególnego rodzaju wsparcia. Wsparcie to udzielone w odpowiedniej formie i właściwym momencie pozwala realizować umiejętność życia przede wszystkim poprzez aktywność i kreatywność.

Oznacza to umiejętność zachowania aktywności polegającą na tym, że naturalny proces starzenia się pozwala jednostce na utrzymanie dotychczasowego zaangażowania życiowego. Osoby starzejące się optymalnie to takie, które pozostają aktywne, obecne w życiu społecznym; będąc na emeryturze, znajdują zastępcze zajęcia czy nawiązują nowe więzi¹.

Ta filozofia jest wszechobecna w polityce wobec ludzi starych w Unii Europejskiej. A potwierdzenie znaleźć można w trzech dokumentach, będących pewnego rodzaju wytyczną dla działania w tym obszarze:

- Europejska Karta Społeczna (sporządzona w Turynie 18 października 1961 r., zmieniona w Turynie 21 października 1991 r.);
- Karta Socjalna Unii Europejskiej (sporządzona w Strasburgu 9 grudnia 1989 r.);
- Projekt Traktatu ustanawiającego Konstytucję dla Europy (podpisany w Rzymie 29 października 2004 r.).

W Europejskiej Karcie Społecznej problemy ludzi starych znalazły swoje miejsce w zapisach dotyczących: prawa do ochrony zdrowia (art. 11); prawa do zabezpieczenia społecznego (art. 12); prawa do pomocy społecznej i medycznej (art. 13); prawa do korzystania ze służb opieki społecznej (art. 14).

W protokole dodatkowym do Europejskiej Karty Społecznej z 5 maja 1988 r. zagwarantowano prawo osób w podeszłym wieku do ochrony socjalnej (art. 4).

W Karcie Socjalnej Unii Europejskiej wprowadzono w Tytule I zapisy poświęcone ludziom starszym (ust. 24 i 25)².

¹ Por. H. Olszewski, *Starość i witaukt psychologiczny: atrybucja rozwoju*, Gdańsk 2003, s. 90.

² Por. W. Turnowiecki, *Polityka społeczna*, Gdańsk 2004, s. 169–171, 199.

Projekt Traktatu Konstytucyjnego zawiera też cały szereg ważkich i potrzebnych zapisów dotyczących ludzi starszych. I choć Traktat nie obowiązuje, jego zapisy są standardem w krajach Unii Europejskiej.

Wspomniana problematyka znalazła swoje zapisy w Części II Traktatu Konstytucyjnego (Karta Praw Podstawowych Unii) oraz Tytule I: godność, wolność, równość, solidarność, prawa obywatelskie (art. Od II – 61 do II – 106). Wyszczególniono w tych zapisach prawa osób w podeszłym wieku³.

Obecność tych zapisów w tak ważnych dokumentach potwierdza wagę jaką UE przywiązuje do problemów ludzi starych, ale też pokazuje trudną sytuację demograficzną Europy (szybkie tempo starzenia ludności).

Europa jest kontynentem, który od wielu już lat charakteryzuje się wysokim stopniem starości demograficznej. Zjawisko to ma miejsce w większości krajów UE. Do czynników, pod wpływem których zmienia się struktura ludności według wieku, zaliczamy: liczbę urodzeń, liczbę zgonów oraz liczbę i strukturę demograficzną migrantów.

Najważniejsza rola w przeobrażeniach struktury ludności według wieku przypada urodzeniom. Rosnąca – przez dłuższy czas – liczba urodzeń zwiększa liczbę dzieci i młodzieży oraz jej względny udział w ogólnej liczbie ludności. I odwrotnie – spadek liczby urodzeń zmniejsza liczebność młodej generacji, przyczyniając się tym samym do zwiększenia względnego udziału w populacji ludzi w starszym wieku.

Drugim czynnikiem, który wpływa na przeobrażenia w strukturze ludności według wieku, są zgony. Lepsza opieka lekarska i warunki bytu materialnego przyczyniają się do spadku zgonów w poszczególnych grupach wiekowych, wydłużając przeciętne trwanie życia danej populacji.

Wynikiem tego procesu jest osiąganie przez coraz liczniejsze generacje wieku 65 lat i więcej, a następnie wzrost udziału ludzi starych w ogólnej liczbie ludności.

Trzecim czynnikiem kształtującym zmiany w strukturze wieku ludności są migracje, które mogą przyczynić się zarówno do starzenia, jak i odmładzania demograficznego społeczeństwa danego kraju w zależności od tego, w jakim wieku znajdują się migranci. W migracjach częściej uczestniczy ludność w młodszym wieku. Dlatego też ruchy wędrownicze wpływają na odmłodzenie społeczeństw tych terenów, na które przybywają migranci i starzenie się ludności obszarów, które oni opuszczają.

Istotne różnice między poszczególnymi krajami występują także w udziale populacji w wieku 65 lat i więcej. Jeśli udział względny tej zbiorowości przyjmiemy jako miarę procesu starzenia się ludności, okaże się, że w 2005 r. starością demograficzną były najbardziej dotknięte takie kraje, jak Włochy (18,2%), Grecja (17,3%) i Szwecja (17,2%).

Najmłodszymi zaś pod względem demograficznym państwami były: Irlandia, gdzie udział ludzi starych w wieku 65 lat i więcej stanowił tylko 11,2%, Niemcy (13,6%) i Dania (14,8%). Przeciętny udział omawianej populacji we wszystkich krajach UE wynosił w 2004 r. 16,3% był więc zdecydowanie wyższy niż w Polsce, dla której odpowiednia wartość współczynnika wynosiła 12,3%.

³ Traktat ustanawiający Konstytucję dla Europy (Projekt), UKiE, Warszawa 2004, s. 42–52.

Analizując zmiany w strukturze ludności według wieku, warto nieco uwagi poświęcić ludności w wieku produkcyjnym⁴. Liczba i struktura populacji w wieku produkcyjnym jest ważnym czynnikiem stymulującym rozwój społeczno-gospodarczy danego kraju czy regionu, określa ona wielkość potencjalnych zasobów pracy, te zaś z kolei – rozmiary zatrudnienia. Można powiedzieć, że ludność w wieku produkcyjnym stanowi istotny element siły produkcyjnej społeczeństwa.

W obrębie ludności w wieku produkcyjnym wyróżnia się zwykle populację w młodszym wieku produkcyjnym, czyli w tzw. wieku mobilnym, dla którego przyjęto przedział wieku 18–44 lata; i ludność w starszym wieku produkcyjnym, czyli tzw. wieku niemobilnym, dla którego wyznaczono granice wieku: 45–64 lata mężczyźni i 45–59 lat kobiety.

Wiedza o relacjach liczbowych między wymienionymi subpopulacjami i zachodzących w tym względzie zmianach ma duże znaczenie zarówno praktyczne, jak i naukowo-badawcze.

Dla rozwoju społeczno-gospodarczego zwłaszcza w Polsce w okresie transformacji ustrojowej, w ramach której dokonuje się restrukturyzacji gospodarki i przekwalifikowuje część załóg, nie jest objęte czy wśród pracujących, czy wśród ludności produkcyjnej rośnie udział względny ludności w starszym wieku produkcyjnym, czy odwrotnie – zwiększa się odsetek ludności w młodszym wieku produkcyjnym.

Przy istniejącym bezrobociu, pracownikom w starszym wieku produkcyjnym, którzy utracili pracę, trudniej zapewne jest znaleźć nową pracę, niż osobom w młodym wieku.

Posiadanie danych o liczbie ludności w wieku mobilnym i niemobilnym umożliwia ocenę procesu starzenia populacji produkcyjnej. Jeśli bowiem rośnie odsetek ludności w starszym wieku produkcyjnym, czyli w wieku niemobilnym w ogólnej liczbie ludności w wieku produkcyjnym, mówimy wówczas, że mamy do czynienia ze starzeniem tej subpopulacji. I odwrotnie, jeśli odsetek ludności w wieku niemobilnym będzie się zmniejszał – oznaczać to będzie odmładzanie ludności produkcyjnej.

W Polsce stopień starości ludności w wieku produkcyjnym jest mniej zaawansowany niż w Unii, odpowiedni wskaźnik w 2004 r. wynosił 45,6%. Jednakże w najbliższych latach oczekiwać należy jego wzrostu. W wiek produkcyjny – niemobilny wstępować będą bowiem liczne generacje urodzone w latach pięćdziesiątych, czyli roczniki wielkiego wyżu demograficznego.

Szczególne znaczenia w UE nabiera w ostatnich latach stymulowanie aktywnością zawodową. W statystyce międzynarodowej rozróżnia się dwa sposoby oceny aktywności ekonomicznej ludności, a tym samym wyodrębnia się dwa typy ludności aktywnej zawodowo: ludność *z w y k l e* (stale) aktywną zawodowo i ludność *b i e ż a c o* aktywną zawodowo.

Podstawą wyodrębnienia obu zbiorowości jest czas, w którym ocenia się status ekonomiczny poszczególnych osób. W przypadku badania zwykłej aktywności zawodowej, status określa się na podstawie dłuższego okresu, najczęściej dwunastu kolejnych mie-

⁴ W Polsce wiek produkcyjny ludności wyznaczają przedziały: 18–64 lat mężczyźni, 18–59 lat kobiety.

sięcy lub roku kalendarzowego, natomiast bieżąca aktywność zawodowa oceniana jest na podstawie obserwacji dokonywanej w krótszym czasie – najczęściej jest to jeden wybrany tydzień⁵.

Stopień zaangażowania ludności w procesie pracy opisują miary aktywności zawodowej. Do najczęściej stosowanych należą współczynniki aktywności zawodowej oraz wskaźniki zatrudnienia.

Współczynnik aktywności zawodowej wyznaczany jest jako procentowy udział aktywnych zawodowo (pracujących i bezrobotnych) w ogólnej liczbie ludności danej kategorii, natomiast wskaźnik zatrudnienia określa udział pracujących w ogólnej liczbie ludności danej kategorii.

Wskaźniki ogólne charakteryzują syntetycznie poziom aktywności zawodowej (bądź wykorzystania zasobów pracy) w całej populacji w ustalonym czasie i mogą służyć jedynie do wstępnej, ogólnej oceny zaistniałych zmian. Podstawą bardziej szczegółowych analiz są na ogół cząstkowe współczynniki aktywności zawodowej, wyznaczone dla poszczególnych roczników lub grup wieku, uwzględniające także płeć, miejsce zamieszkania czy też stan cywilny.

Źródłem danych do obliczenia cząstkowych współczynników aktywności zawodowej są spisy powszechne i mikroskisy, a także badania aktywności ekonomicznej i ludności (badania siły roboczej – Labour Force Survey). Te ostatnie należą do rozpowszechnionego w statystyce międzynarodowej typu badań, w których obiektem obserwacji w bardzo krótkim przedziale czasowym (z reguły nie dłuższym niż jeden tydzień) jest status zawodowy badanej grupy osób.

W polskim Badaniu Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL) obserwacji podlegają wszystkie osoby, które ukończyły 15 lat, a więc prawnie mogą wejść na rynek pracy. Ze względu na status zawodowy, wszystkie osoby w wieku 15 lat i więcej podzielono na trzy podstawowe kategorie: pracujących, bezrobotnych i biernych zawodowo (pracujący i bezrobotni tworzą kategorię aktywnych zawodowo). Przyjęta procedura wyodrębnienia poszczególnych kategorii zawodowych zakłada zaklasyfikowanie każdej osoby tylko do jednej z trzech wymienionych kategorii.

Wykorzystywanie właśnie tego badania jako źródła informacji o sytuacji na rynku pracy, w tym o poziomie aktywności zawodowej ludności, zapewnia porównywalność danych między krajami, gdyż w każdym z krajów zastosowano te same definicje zalecane przez Międzynarodową Organizację Pracy i Eurostat (Urząd Statystyczny Wspólnoty Europejskiej)⁶.

Wśród państw Unii Europejskiej występuje większa różnica między aktywnością zawodową mężczyzn i kobiet niż w przypadku Polski.

Przyczyną małej dynamiki rozwoju liczebnego ludności jest niski poziom dzietności kobiet. Od kilku lat w krajach UE obserwuje się (mimo utrzymywania się wysokiego

⁵ Por. A. Zgierska, *Aktywność zawodowa ludności w Polsce i krajach Europy Zachodniej*, [w:] *Procesy demograficzne w krajach Unii Europejskiej*, Gdańsk 2003, s. 41–42.

⁶ *Ibidem*, s. 42.

przeciętnego wieku rodzenia dzieci wynoszącego 27–30 lat) zahamowanie spadkowej tendencji poziomu dzietności, a nawet jego wzrost. Prognozy dla Wspólnoty Europejskiej przewidują dalszy niewielki wzrost dzietności, który będzie kontynuowany przez najbliższe dziesięciolecia (za wyjątkiem Irlandii).

Charakterystycznym dla wszystkich krajów UE, obok zmian zachodzących w dzietności, jest niski poziom umieralności, a tym samym wydłużanie się przeciętnego czasu trwania życia. U schyłku ubiegłego stulecia przeciętne trwanie życia mężczyzn wahało się w granicach od 73,5 do 75,5 lat.

Wszystkie kraje zrzeszone w Unii przewidują w ciągu najbliższych dwudziestu lat kontynuację korzystnej tendencji wydłużania się przeciętnego trwania życia, zakładając w przyszłości dalsze obniżanie poziomu umieralności. Zmniejszenie się w krajach UE liczby urodzeń przy równoczesnym wydłużeniu czasu trwania życia, przyspiesza proces starzenia demograficznego ludności.

Zgodnie z najnowszymi prognozami w ciągu najbliższych dwudziestu lat udział osób młodych w ogólnej liczbie ludności krajów członkowskich będzie się stale zmniejszał. Przewiduje się, że do 2020 r. liczba osób w wieku poniżej 20 lat zmniejszy się o prawie 10% (o 8,4 mln), natomiast osób w wieku 20–44 o blisko 15% (o 20,1 mln).

Zmniejszenie się liczebności tych grup ludności oraz ich udziału w ogólnej populacji będzie powodowało jej starzenie się. Dodatkowym elementem mającym wpływ na ten proces będzie znaczny przyrost ludności starszych grup wieku na skutek kontynuacji korzystnych zmian w wydłużaniu się przeciętnego trwania życia. W rezultacie – do 2020 r. – liczba osób w wieku 45–59 lat wzrośnie o ponad 21% (15,2 mln), natomiast osób w wieku 60 lat i więcej o blisko 28% (22,7 mln).

Tak więc w 2020 r. na 100 ludności będzie przypadało zaledwie 51 osób w wieku poniżej 45 lat, natomiast osób ze starszych grup wiekowych odpowiednio: 22 osoby w wieku 45–59 lat i 27 osób w wieku 60 lat i więcej⁷.

Ważnym elementem wpływającym na liczbę ludności w krajach UE jest i będzie w najbliższych latach saldo migracji zagranicznych. Generalnie wyjeżdżają ludzie młodzi, a więc proces ten w jednych krajach będzie przyspieszał, a w innych spowalniał starzenie demograficzne społeczeństwa.

Mimo różnic w ocenie liczebności populacji krajów Wspólnoty Europejskiej prognozy wyraźnie wskazują, że do 2020 będzie się pogłębiał proces starzenia ludności. Dotyczy to wszystkich krajów UE.

Problemy demograficzne współczesnej Unii Europejskiej wyznaczają zdecydowany kierunek dla polityki społecznej i gospodarczej tych państw.

Będzie ona wymagała szeregu przemodelowań, z których dziś nie zdaje sobie sprawy wiele państw, a dotyczyć one będą:

- aktywności zawodowej (szczególnie aktywność zawodowa + 50);
- zabezpieczenia społecznego (rosnąca repartycypacja, wzrost liczby beneficjentów);

⁷ Por. L. Rutkowska, *Przewidywane zmiany w liczbie i strukturze ludności krajów Unii Europejskiej i Polski*, [w:] *Procesy...*, op.cit., s. 53–54.

- specjalizacji medycznej (geriatria);
- pomocy społecznej (wyspecjalizowany obszar dla ludzi starych).

Ludzie starzy w Unii Europejskiej to zdecydowana przewaga kobiet (rośnie współczynnik feminizacji). Kraje Unii Europejskiej przygotowują oraz zaczynają realizować programy przede wszystkim w obszarze polityki społecznej.

Należy pamiętać, że z jednej strony rośnie liczba osób powyżej 65 lat, ale również rośnie liczba osób bardzo starych – powyżej 80 lat (w roku 2005 w Szwecji takich osób było 5,2% populacji; w Danii – 4,3%; we Włoszech – 4,1%).

Ta grupa wymaga nowego spojrzenia w zakresie programów związanych z ochroną zdrowia, skalą pielęgnacji czy poziomem sprawności.

W związku z tym kierunki przygotowywanych rozwiązań, to:

- rozwój gerontologii;
- zmniejszenie obciążenia budżetów państw;
- zahamowanie spadku społecznej wydajności i produktywności społeczeństw UE;
- przeciwdziałanie malejącym możliwościom fizycznym i umysłowym;
- ograniczenie problemu samotności;
- wzrost aktywności poprzez włączenie do czynnego życia społecznego;
- wykorzystanie wiedzy ludzi starszych.